

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ**

ՔԻՐՔՈՐ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՀԵԻ ՈՒՋՈՒՆՅԱՆ

**ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՄԱՐԳԱՐԷԱԿԱՆ ՄԷՋԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ
ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏԻՆ ՄԷՋ**
(ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ, ԲՆԱԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԱՐԴԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ)

Թ.00.05 «Կրոնի տեսություն եւ պատմություն (պատմական
գիտություններ)» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների
թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

Երևան – 2025

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանի Աստվածաբանության ֆակուլտետում:

Գիտական ղեկավար՝

Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էռնա Մանեա Սերգեյ Շիրինյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր Հակոբ Հովհաննեսի Քյոսեյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Նարինե Զորիկի Միրզոյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

Մատենադարան – Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2025 թ. Նոյեմբերի 19-ին, ժամը 14.00-ին ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետում գործող ԲՈԿ-ի 068 մասնագիտական խորհրդի նիստում (հասցե՝ ք. Երևան, 0025, Աբովյան 52, ԵՊՀ 6-րդ մասնաշենք):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ գրադարանում:
Սեղմագիրն առաքված է 2025թ. Հոկտեմբեր 16-ին:

Մասնագիտական խորհրդի քարտուղար,

Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ  Ա. Բալյան

ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թժմայի գիտական նշանակությունն ու արդիականությունը:

Հովուական եւ սուրբգրային սերտողութեան դասընթացներու ընթացքին յաճախ կը հանդիպին հարցումներ, որոնք կը պահանջեն հնագիտական, պատմագիտական, լեզուաբանական եւ բնագրագիտական հիմնաւոր պատասխաններ:

Նոր ժամանակներու, համացանցի եւ գիտական փորձառութեան դարաշրջանի մտածելակերպը կը պարտադրէ ոչ միայն նոր բացատրութիւններ, այլ նաեւ խորքային վերլուծութիւններ եւ քննադատական մօտեցումներ, որոնք հիմնուած են փաստական տուեալներու, պատմագիտական եւ լեզուաբանական ուսումնասիրութիւններու վրայ: Այս պահանջը բխած է այն իրողութենէն, որ ժամանակակից երիտասարդաց միտքը չի բաւարարուիր պարզ աւանդութեամբ կամ սահմանափակ մեկնաբանութիւններով, այլ կը ձգտի գիտականօրէն հիմնաւորուած պատասխանի, որ կը միաւորէ հին գրականութեան ուսումնասիրութիւնը արդի մեթոդաբանութեան եւ քննադատական մտածողութեան հետ: Ուստի այս հովուական հրամայականէն ծնունդ առաւ մեր ներկայ ուսումնասիրութիւնը, որ կը ձեռնարկէ բազմազան խնդիրներու շարքին կարեւորագոյններէն՝ *Նոր Կրակարանին* մէջ մարգարէութիւններու կատարումի հարցին: Այս թեման առանձնակի նշանակութիւն ունի, որովհետեւ կը բացայայտէ Աստուածաշունչի պատմական եւ աստուածաբանական շարունակականութիւնը:

Նոր Կրակարանի մարգարէութիւնները եւ *Նոր Կրակարանի* մէջ անոնց գործածութիւնը մեկնողական գրականութեան եւ աստուածաբանական ուսումնասիրութիւններու կարեւորագոյն բաժիններէն են: Դարեր շարունակ մեկնողական բազմաթիւ աշխատութիւններ հեղինակուած ու հրատարակուած են եւ մեզի հասած է հարուստ ժառանգութիւն մը: Սակայն Հին Ուխտի պատմագիտական երեսակը, մարգարէներու ժամանակաշրջանը եւ մարգարէութիւններուն Հին Ուխտի ժամանակուայ տեղը շատ նուազ ուսումնասիրուած դաշտ մըն է հայագիտութեան մէջ՝ մանաւանդ այն մարգարէութիւններու պատմագիտական երեսակը, որոնք իրագործուած համարուած են Նոր Ուխտի մէջ: Համաշխարհային Սուրբ Գրային ուսումնասիրութեան մարզէն ներս հնագիտութիւնը եւ պատմագիտական հետազօտութիւնը մեծ փոփոխութիւն բերած են՝ մասնաւորապէս վերջին երկու հարիւր տարիներու ընթացքին: Շատ հարցեր պատասխան գտած են եւ կը շարունակեն գտնել շնորհիւ նորանոր ուսումնասիրութիւններու եւ վերլուծական աշխատութիւններու: Հայ գիտական միտքը իր արժանի

տեղը պէտք է գտնէ այս մարզէն ներս:

Ուսումնասիրութեան ընթացքին նկատելի դարձաւ, թէ սակաւ ձեռք առնուած է «մարգարէութիւն» հասկացութիւնը: Կարելի չեղաւ գտնել մարգարէութեան մասին բաւական թուով հայերէն աշխատութիւններ, ուր կը պարզաբանուին, թէ ինչ է մարգարէութիւնը, ինչ սկզբունքներով կը գործէ, պատմութիւն եւ մարգարէութիւն փոխարարելութիւնը եւ այլ կարեւոր հարցեր:

Բացի այդ՝ ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրութեան որոշ ձեւ կամ մեթոդ առ այսօր չէ որդեգրուած մեկնողական ուսումնասիրութեան մէջ:

Մեր ուսումնասիրութիւնը կեդրոնացած է հինկտակարանեան մարգարէութիւններու եւ *Նոր Կտակարանի* մէջ անոնց գործածութեան քննութեան վրայ՝ փորձելով բանալ մեկնաբանական նոր հորիզոններ: Այս վերլուծութիւնը կը պահանջէ ոչ միայն աստուածաբանութեան եւ պատմութեան իմացութիւն, այլ նաեւ լեզուաբանական եւ բնագրագիտական հիմք: Հայ իրականութեան մէջ դեռ կը զգացուի Աստուածաշունչի գիտաքննական բնագրի պակասը, եւ գրաբար Աստուածաշունչի քննական տարբերակի պատրաստութիւնը կը մնայ անաւարտ: Այս իրականութիւնը դիտարկելով՝ մեր ատենախօսութեան մէջ տեղին նկատեցինք յաւելումի բաժին մը ներառել «Սուրբ Գրոց բնագրագիտական քննութեան մասին» վերնագրով:

Միւս կողմէ՝ այսօրուան գիտական միջավայրը կը պարտադրէ գործածել նոր միջոցներ: Թուային միջավայրի ընդլայնումը, թուային շտեմարաններու գործածութիւնը եւ արհեստական բանականութեան ներգրաւումը կրօնական կրթութեան եւ սուրբգրային ուսումնասիրութիւններու մէջ դարձած են անխուսափելի: Այս գործիքները կը դիրացնեն մեկնաբանական եւ վերլուծական աշխատանքները՝ ձեւաւորելով գիտական մթնոլորտ, որը կը համատեղէ դասական գիտական մեթոդները ժամանակակից տեխնոլոգիական լուծումներու հետ, ապահովելով թէ՛ բնագրային հաաստիութիւնը եւ թէ՛ աստուածաբանական խորքը: Այս նկատառումով՝ մեր ատենախօսութեան մէջ նաեւ լայնօրէն օգտագործած ենք թուային շտեմարաններու եւ համակարգի միջոցները:

Ուստի մեր ուսումնասիրութիւնը հետաքրքիր է այն առումով, որ նոր փորձ մըն է այս բնագաւառին մէջ, այն տարբեր է իր բնոյթով, կը մատնանշէ բացթողումները եւ կը պահանջէ բարեփոխութիւն: Այն նաեւ նոր է իր դիտարկումներով, կը խօսի այժմէականացման կարեւորութեան եւ առ այժմ բոլորովին ձեռք չառնուած բնագաւառի մը մասին: Ատենախօսութիւնն ուշագրաւ է, քանի որ բացի եղածը վերլուծելէ, հաղորդած տեղեկութիւններով եւ առաջարկած մօտեցումներով առաւել

ուսումնասիրության կը մղէ եւ նոր աշխատութիւններ կ'առաջարկէ: Վերջապէս՝ ներկայացուած աշխատանքը աստուածաբանական ոլորտին համար ունի նոր առաջադրումներ:

Ատենախօսութեան նպատակն ու խնդիրները: Ներկայ ուսումնասիրութեան նպատակը մարգարէութեան գաղափարը բազմակողմանի դիտարկումով ներկայացնելն է, ինչպէս նաեւ վերլուծելը *Նոր Կտակարանի* մէջ յատուկ նպատակով ընտրուած այն համարները, որոնք կը դիտուին իբրեւ հինկտակարանեան մարգարէութիւններու լրում: Այս ուսումնասիրութիւններու հիման վրայ, մեկնողական մարզէն ներս, փորձեցինք առաջարկել նաեւ ուսումնասիրութեան իւրովի ձեւ մը՝ բնագրագիտական եւ պատմագիտական քննութեամբ ու մարգարէութեան մասին որոշ հետազոտութիւններով եւ առաջարկներով: Ուստի առաջ կը քաշենք հետեւեալ խնդիրները.

- Աստուածաշունչի պատմական երեսակի վերաբերեալ առ այսօր կատարուած ուսումնասիրութիւնները համակողմանիօրէն ամփոփել:

- Վերլուծել «մարգարէութիւն» հասկացութիւնը, բացատրել անոր եւ պատմութեան փոխյարաբերութիւնը, ինչպէս նաեւ մարգարէի դերը պատմութեան մէջ:

- Առաջարկել մարգարէութիւններու տեսակներու դասակարգում՝ հիմնուած աստուածաբանական եւ մեկնողական սկզբունքներու վրայ:

- Ձեռք առնել «երկակի կատարում» տեսութիւնը եւ անոր նշանակութիւնը մարգարէութիւններու վերլուծութեան մէջ:

- Ներկայացնել *Նոր Կտակարանի* մարգարէութիւններու՝ *Նոր Կտակարանի* մէջ գործածութեան ընդհանուր պատկերը:

- Յատուկ դիտարկումով բացատրել *Նոր Կտակարանի* իւրաքանչիւր գիրքի մէջ գործածուած յղումներու բնոյթը եւ կիրառման եղանակը:

- Վերլուծել այն պատճառները, թէ ինչու որոշ մարգարէութիւններ չեն յիշուած բառացիօրէն, այլ փոխանցուած են գաղափարական ձեւով:

- Օրինակներու միջոցով ցոյց տալ *Նոր Կտակարանի* մէջ մարգարէութիւններու մեկնողական գործածութիւնը եւ անոր հետեւանքները աստուածաբանական մեկնաբանութեան մէջ:

- Ներկայացնել բնագրագիտական եւ պատմագիտական մեթոդներու համատեղ կիրառմամբ մեկնաբանութեան նոր ուղղութիւն:

- Ցոյց տալ առաջարկուած մեթոդներու գործնական կիրառումը՝ օրինակներով եւ քննական գնահատումով:

- Հայ մեկնողական ժառանգութիւնը համադրել դասական եւ արդի մեթոդներու հետ՝ ներկայացնելով առաջարկներ եւ գործնական լուծումներ:

Յաւելուած բաժնին մէջ ալ ջանացինք Աստուածաշունչի բնագրի առընչութեամբ ընդհանրապէս տարուած աշխատանքներու վերաբերեալ տեղեկութիւններ փոխանցել, տալ մատենագիտական տուեալներ ու տեսնել գրաբար բնագրի ներկայ տեղը եւ առ այսօր կատարուած ուսումնասիրութիւններուն մասին տեղեկութիւններ հաղորդել:

Ատենախօսութեան ժամանակագրական շրջանակը:

Ժամանակագրական տեսակէտէ աշխատանքը կ'ընդգրկէ ն. Ք. Ի. դարէն (Աբրահամ Նախահօր շրջանէն) - յ. Ք. Ա. դարի (Նոր Կտակարանի գրութեան շրջանը) միջեւ ինկած ժամանակաշրջանը: Մարգարէներու եւ մարգարէութիւններու ժամանակաշրջաններու, թագաւորաց թուականներու եւ անոնց ուսումնասիրութիւններու ժամանակ կատարուած են ժամանակագրական որոշակի շեղումներ:

Ատենախօսութեան մեթոդաբանական հիմքերը:

Ատենախօսութիւնը շարադրելու ժամանակ առաջնորդուած ենք պատմաբանասիրական քննական եւ համադրական վերլուծութեան, համեմատութեան մեթոդներով՝ առկայ ձեռագրական նիւթի, հրապարակուած սկզբնաղբիւրներու եւ ուսումնասիրութիւններու հետազոտութեան եւ վերլուծման ճանապարհով:

Ատենախօսութեան գիտական նորոյթն ու կիրառական նշանակութիւնը: Հայ աստուածաբանութեան համար նորոյթ է այն, որ առաջին անգամ Նոր Կտակարանի մէջ յիշատակուած մարգարէութիւններու վերաբերեալ, եբրայերէն, յունարէն եւ գրաբար Սուրբ Գիրքերու միատեղ գործածութեամբ, բնագրագիտական, պատմագիտական եւ մեկնողական ուսումնասիրութիւն մը կը կատարուի եւ կ'առաջարկուի նոր մօտեցում: Ըստ որում՝

- Կը տրուի համապարփակ ուսումնասիրութիւն հինկտակարանեան մարգարէութիւններու՝ Նոր Կտակարանի մէջ գործածութեան վերաբերեալ՝ ընդգրկելով գիրքերու մակարդակով յղումներու բնոյթը եւ մեկնողական նշանակութիւնը:

- Կը բացատրուի «մարգարէութիւն» հասկացութիւնը եւ մարգարէի դերը մեր մօտեցումով՝ աստուածաբանական տեսանկիւնէն:

- Կը ներկայացուի Աստուածաշունչի պատմական երեսակը՝ համադրելով մինչ օրս կատարուած ուսումնասիրութիւնները:

- Կ'առաջարկուի մարգարէութիւններու նոր դասակարգում՝ հիմնուած աստուածաբանական եւ մեկնողական սկզբունքներու վրայ:

- Ձեռք կ'առնուի «երկակի կատարում» տեսութիւնը՝ ընդգծելով անոր նշանակութիւնը մարգարէութիւններու վերլուծութեան մէջ:

- Կը բացատրուին Նոր Կտակարանի մէջ գործածուած մարգարէութիւնները՝ համապատասխան օրինակներով:

- Առաջին անգամ կը գործադրուի համադրական մեթոդ՝ եբրայերէն, յունարէն եւ գրաբար բնագրերու հիման վրայ՝ պատմագիտական եւ բնագրագիտական մեթոդներու համատեղ կիրառումով:

- Կը ներկայացուին կիրառուած մեթոդներու գործնական օրինակներ եւ անոնց մեկնողական արժեւորումները:

- Կը շեշտուի բնագրագիտական եւ պատմագիտական ուսումնասիրութիւններու կարեւորութիւնը մեկնաբանութեան բնագաւառին մէջ:

- Կը փորձուի համադրել հայ մեկնողական ժառանգութիւնը դասական եւ արդի մեթոդներու հետ՝ ներկայացնելով գործնական լուծումներ:

Նաեւ յաւելումներն մէջ կը տրուին եբրայերէն եւ յունարէն Սուրբ Գիրքերու քննական բնագրերու պատրաստութեան պատմականը եւ ընդհանուր մատենագիտութիւնը, նաեւ կը նշուին գրաբար Աստուածաշունչի քննական բնագրի պատրաստութեան աղընչութեամբ առ այժմ կատարուած աշխատանքները:

Ատենախօսութիւնն ունի ճանաչողական եւ կիրառական նշանակութիւն: Աշխատանքի դրոյթները կարելի է օգտագործել համալսարանական համակարգի մէջ՝ «Ներածութիւն Հին եւ Նոր Կտակարաններու», «Մեկնութիւն Հին եւ Նոր Կտակարաններու», «Վարդապետական աստուածաբանութիւն» եւ այլ դասընթացներու շրջանակի մէջ: Ուսումնասիրութեան մէջ կարելի է գտնել նոր եւ օգտակար նիւթ այլ աշխատութիւններու համար:

Թէմայի ուսումնասիրութեան աստիճանը (սկզբնաղբիւրներու եւ գրականութեան տեսութիւն): Ատենախօսութեան համար օգտագործուած են պատմաաղբիւրագիտական նիւթեր՝ հետեւեալ բաժանումներով՝ Աստուածաշունչ՝ հայերէն, յունարէն, եբրայերէն եւ լատիներէն, պատմագրական երկեր, Սուրբ Գրքի մեկնութիւններ, ուսումնասիրութիւններ, համակարգչային ծրագրեր, թուային գրադարաններ կամ շտեմարաններ, համացանցային կայքեր:

Աստուածաշունչի ուսումնասիրութեան կարեւորագոյն սկզբնաղբիւրներն են եբրայերէն եւ յունարէն բնագրերը: Եբրայերէն բնագրին համար գործածած ենք հետեւեալ հրատարակութիւնները. ա. Շոուուտգարդի «Եբրայերէն Աստուածաշունչը» Բիբլիա Հեբրաիքան (Biblia Hebraica) կոչուած հրատարակութիւնը եւ բ. Ր. Քիթթելի կողմէ պատրաստուած նոյնանուն հրատարակութիւնը:

Յունարէն բնագրին համար գործածուած է Եօթանասնից բնագիրը՝ զայն համեմատելով Göttingen Septuagint (Գէօթօինգէն Սեպտուագինտ)

քնագրի հետ: Յունարէն *Նոր Կրակարանի* համար գործածուած են յունարէն *Նոր Կրակարանի* Nestle-Alandի (Նեսլէ-Ալանդ) եւ Գերմանիոյ *Սուրբ Գրոց* ընկերութեան քննական քնագրերը:

Հայերէն քնագրի պարագային՝ ուսումնասիրեցինք Աստուածաշունչի տարբեր հրատարակութիւններ: Մէջբերումները կատարուած են Աստուածաշունչի՝ Յ. Զօհրապեանի հրատարակութենէն: Լատիներէն քնագրին համար գործածուած է Գերմանիոյ *Սուրբ Գրոց* ընկերութեան 2007 թուականի հրատարակութիւնը:

Մեկնողական ուսումնասիրութեան մէջ գործածած ենք Հայոց եկեղեցու հայրեր Ս. Ներսէս Շնորհալիի եւ Յովհաննէս Ծործորեցիի, Գէորգ Սկեւացիի, Ս. Գրիգոր Տաթեւացիի, Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեանի, Շնորհք Վրդ. (ապա Պատրիարք Կ. Պօլսոյ) Գալուստեանի համաքրիստոնէական հայրերէն՝ Ս. Յովհան Ոսկեբերանի երկերը: Նոր ժամանակաշրջանի մեկնողական գիրքերու մէջ նկատի ունեցած եւ գործածած ենք Գ. Կ. Բէալի եւ Դ. Ա. Քարսոնի, Քէօրթիս Միչի եւ Էդուարտ Սրիի, Դանիէլ Ժ. Հարրինգթընի Ռ. Հ. Գունդրիի, Ք. Ա. Իվընսի, Դ. Լ. Բուլսի, Ք. Ս. Քինըրի, Ա. Ժ. Քէօստենբերգէրի, Ֆ.Ֆ. Բրուսի, Ք. Ի. Բ. Քրէնֆիլդի, Ա. Տ. Լինքըլն, Ժ. Դ. Գ. Դաննի եւ Պ. Էլլինգուորթի աշխատութիւնները:

Քնագրագիտական ուսումնասիրութեան համար գործածած ենք Գլիսըն Լ. Արչըրի եւ Գրեգորի Քիրիքինիոյի, Էմմանուէլ Թովի, Էրնսթ Վիլթուլէյնի մենագրութիւնները:

Սուրբ Գրոց պատմականութեան համար ուսումնասիրած ենք Բիւզանդ. եղիայեանի, Յովհաննէս վրդ. Զօհրապեանի, Հ. Եփրեմ վրդ. Սեթ Մխիթարեանի, Հայրապետ Գալստանեանի, Գուրտոն Լուսինեանի երկերը: *Նոր Կրակարանի* հայերէն մեկնութեան եւ առ հասարակ բոլոր տեսակի աշխատութիւններու մէջ մեծ պակաս գոյութիւն ունի *Սուրբ Գրոց* պատմագիտական ուսումնասիրութեան մարզէն ներս:

Պատմութեան հիմնական բաժիններէն մին է ժամանակագրութիւնը: *Նոր Կրակարանի* ն. Ք. 1000-400 թուականներու միջեւ ժամանակագրական ճշտումներու համար գործածած ենք Էդվին Ռ. Թիէլէի երկը: Մովսէս մարգարէի ժամանակաշրջանի աղընչութեամբ հիմք ունեցանք մեր յօդուածը: Նաեւ օգտագործած ենք Ու. Ս. Լասօրի, Դ. Է. Հուբբըրդի եւ Ֆ. Ու. Բուշի, Է. Ֆ. Ռէյնիի եւ Ռ. Ս. Նօթիի, Ֆ. Ք. Էյսըլընի, Է. Լուիսի եւ Դ. Գ. Դովնիի, Ստ. Կալանձակիսի եւ Ա. Մենի Ու. Ուրլտէ, Լ. Մ. Պլեսիս, եւ Վ. Դ. Վենտուրա աշխատութիւնները:

Օգտագործած ենք զանազան յօդուածներ՝ Գէորգ-Մեսրոպի, Շ. արքեպս. Աճէմեանի, Ե. արքեպս. Դուրեանի, Ա. Խաչատրեանի, Է. Մ. Շիրինեանի, Յ. սրկ. Յարութիւնեանի, Ք. Քոքսի, Աբրթ Յաքոբի, Բ.

Փիքի, Մ. Սեգալի, Ու. Ֆ. Ալբրայթի, Ու. Կ. Ուիլիամի, Ժ. Ս. Պենքովըրի, Ֆ. Էբելհզերի եւ Դանիել Կ.:

Մեր աշխատության մէջ գործածեցինք նաեւ թուային աղբիւրներ: Համակարգչային ծրագիրներ են BibleWorks7, BibleWorks10 եւ Pocked Bible Study: Մենք օգտագործած ենք նաեւ համացանցային կայքեր, որոնց յղումները նշուած են համապատասխան տեղը՝ տողատակի մէջ:

Եկեղեցւոյ հայրերու մատենագրական հսկայածաւալ ժառանգութիւնը, որ իր ատենին անուրանալի եւ հաւատոյ պաշտպան դեր ունեցած է Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ եւ կը շարունակէ ունենալ, կայ եւ կը մնայ իր անհրաժեշտ բարձրութեան ու կարեւորութեան վրայ: Նոր Կրակարանն անոնց կողմէ դարեր շարունակ մեկնաբանուած է բարոյական-դաստիարակչական եւ քրիստոսաբանական տեսանկիւնէ, որ լոյս սփռած է հաւատացեալներու հոգիներուն եւ մտքերուն: Տարբեր ժամանակներ ստեղծած են իրենց մօտեցումը եւ ըստ պահանջի գտած ու ձեւաւորած են նոր ուղղութիւններ: Պրոֆ. Է. Մ. Շիրինեան իր յօդուածին մէջ ցոյց կու տայ ընդունուած բաժանումները՝ ըսելով. «Աստվածաշնչի մեկնությունների պատմական տեսությունն այսօր ընդունված է բաժանել հինգ մասի՝ սկզբնավորման վաղ շրջան, հայրաբանական շրջան, միջնադարյան շրջան, Ռեֆորմացիայի շրջան և արդի շրջան»: Նոյն տրամաբանութեամբ պէտք է մօտենալ այսօր մեկնաբանական գիտութեան, որ ան պատասխան ունենայ նաեւ ներկայ դարու պահանջին եւ հարցումներուն, որոնց տեսակը փոխուած է, եւ գիտութիւնը տարբեր ուղիով է, որ կ'ընթանայ: Յարութիւն սրկ. Յարութիւնեան իր «Աստվածաշնչի էկումենիկ մեկնաբանության շավիղներով» յօդուածին մէջ կը բացատրէ այդ շրջաններու պատմականը եւ արդի շրջանի զարգացումները: Եզրակացութեան մէջ ան կը գրէ իր համոզումը. «Աստվածաշնչային մեկնաբանության և հատկապես Էկումենիկ Էկզեգետիկայի զարգացման այս տեսակ պատմական ակնարկից հետո, երբ ինքներս մեզ հարցնում ենք, թե ինչ սովորեցինք այս ամենից և ինչ հեռանկարներ կարող ենք ակնկալել ապագայից, մեր պատասխանը դառնում է հստակ. «Մենք անձամբ կարիք ունենք ավելի խորը մասնագիտական ուսումնասիրության»: Մենք կը ծայնակցինք իրեն՝ ըսելով թէ հայ աստուածաբանական միտքը պէտք ունի արդի գիտութեան հասնելու եւ այդ ուղղութեամբ արտադրելու: Մեր ուսումնասիրութեան մէջ շատ դժուարացանք հայերէն աղբիւր գտնելու մէջ: Պէտք է հարցնել թէ ինչու չենք կրնար հասու դառնալ այդ աշխատանքներուն, երբ դիրութեամբ կրնանք գտնել անգլերէն եւ այլ լեզուներով լոյս տեսած հսկայածաւալ հրատարակութիւններ:

Ուստի, մեր նպատակը ցոյց տալն էր թէ ուր կը գտնուին

Աստուածաշունչի մասին ուսումնասիրությունները եւ ինչ է այս մարզէն ներս ներկայ վիճակը, ուսումնասիրութեան նոր մօտեցում առաջարկել սուրբգրային բնագրագիտութեան եւ պատմագիտական քննադատութեան ուղղութեամբ հայ աստուածաբանական անդաստանին մէջ: Մեր կարծիքով՝ հայ աստուածաբանական միտքն պէտքն ունի արդի շրջանի մեկնաբանութեան մեթոդներուն՝ մնալով սուրբ հայրերու մեկնողական հոգիին մէջ:

Տեսական նշանակութիւն: Աշխատութիւնը կը ձգտի ներկայացնել համակողմանի վերլուծութիւն հինկտակարանեան մարգարէութիւններու եւ Նոր Կտակարանի մէջ անոնց գործածութեան վերաբերեալ՝ առաջարկելով մօտեցում մը, որ կը խթանէ մարգարէութիւններու մեկնութեան նոր հեռանկարներ: Աշխատութիւնը կը համատեղէ սուրբգրային բնագրերու քննութիւնը ժամանակակից աստուածաբանական եւ բարոյական խնդիրներու հետ: Ներկայ մօտեցումը ոչ միայն կը նպաստէ աստուածաբանական գիտելիքի տեսական հարստացմանը, այլ նաեւ կը բանայ նոր հորիզոններ՝ աստուածաբանական համոզումներու եւ տրամաբանական վերլուծութեան փոխկապակցման շուրջ արդի գիտական քննարկումներու համար: Այսու, ուսումնասիրութիւնը կրնայ ծառայել որպէս տեսական հիմք յետագայ գիտական աշխատանքներու, կրթական նախաձեռնութիւններու եւ աստուածաբանական ուսումնասիրութիւններու ընդլայնման:

Գործնական նշանակութիւն: Ուսումնասիրութեան գործնական նշանակութիւնը կը դրսեւորուի անով, որ ան կրնայ ծառայել ոչ միայն տեսական մակարդակի վրայ, այլեւ ուղղակիօրէն գործածելի կրնայ դառնալ հոգեւոր, կրթական եւ մշակութային դաշտերուն մէջ: Աշխատութեան մէջ ներկայացուած եզրակացութիւնները եւ վերլուծական դրոյթները կրնան նպաստել քարոզչական եւ ուսուցողական գործունէութեան, ինչպէս նաեւ հաւատացեալներու հաւաքական եւ անհատական գիտակցութեան խորացման: Այս ուսումնասիրութիւնը կրնայ դառնալ գործնական ուղեցոյց հոգեւոր առաջնորդներուն, ուսուցիչներուն եւ միջեկեղեցական համագործակցութեան նախաձեռնութիւններուն համար՝ ապահովելով տեսական հիմքի կիրառելիութիւն եւ արդիական համատեքստի մէջ հաւատքի աւելի համապարփակ ներկայացում:

Ատենախօսութեան փորձաքննութիւնը: Աշխատանքը քննարկուած եւ հրապարակային պաշտպանութեան երաշխաւորուած է Երեւանի պետական համալսարանի Աստուածաբանութեան ֆակուլտետի Աստուածաբանութեան ամբիոնի կողմէ: Ատենախօսութեան կարեւոր դրոյթներն արտացոլուած են վեց յօդուածներու եւ Մայր Աթոռ Սուրբ

Էջմիածնի եւ Հայաստանի Աստուածաշնչային ընկերության կողմէ համատեղ կազմակերպուած գիտաժողովին ընթերցուած զեկոյցին մէջ:

Ատենախօսութեան կառուցուածքը եւ բովանդակութիւնը: Մեր ուսումնասիրութիւնը կը բաղկանայ ներածութիւնէ, երեք գլուխներէ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը բաժնուած է ենթագլուխներու, եզրակացութիւններէ, օգտագործուած աղբիւրներու եւ գրականութեան ցանկէ:

Ներածութեան մէջ կը հիմնաւորուի ընտրուած թեմային գիտական նշանակութիւնն ու արդիականութիւնը, նպատակն ու խնդիրները, աշխատանքի մեթոդաբանութիւնը, կը ներկայացուի ատենախօսութեան գիտական նորոյթը եւ կը տրուի օգտագործուած սկզբնաղբիւրներու եւ գրականութեան տեսութիւնը:

Ատենախօսութեան առաջին՝ **«Մարգարէութիւն»** գլուխը, բաղկացած է երեք ենթագլուխներէ:

Առաջին՝ **«Մարգարէութիւններու պատմական վաւերականութեան կարեւորութիւնը»** ենթագլուխին մէջ հակիրճ կերպով անդրադարձած ենք, թէ ինչու կարեւոր է մարգարէներու պատմական անձ ըլլալն ու անոնց կանխասացութիւններուն պատմական իրականութիւն ըլլալը: Աստուածաշունչի հեղինակութիւնը Քրիստոնէութեան վաղ ժամանակներէ սկսեալ դարեր շարունակ անվիճելի ճշմարտութիւն ընդունուած էր եկեղացոյ հայրերու եւ աստուածաբաններու կողմէ եւ քննադատութեան չէր ենթարկուած:

Սակայն ԺԹ. դարուն գիտութեան զարգացումով եւ տարբեր հոսանքներու ազդեցութեամբ Եւրոպայի մէջ ձեւաւորուեցաւ «լայնախոհ» (liberal) աստուածաբանութեան դպրոցը: Այս հոսանքի հետեւորդներն ընդհանրապէս ամէն ինչ կը հիմնէին մարդու տրամաբանութեան վրայ եւ բոլորովին կը մերժէին այն ամէնը, ինչ որ կարելի չէր բացատրել մարդկային դատողութեամբ: Ուստի ամենեւին գերբնականը կը մերժուէր, եւ այն, ինչ որ մարդկային չափանիշներով տրամաբանական չէր, ուրեմն եւ անընդունելի էր: Այս ձեւով սկսան Սուրբ Գիրքի մեկնաբանութեան նորանոր ոլորտներ: Մասնագէտներ, որոնք անողորմաբար սկսան խճճել Սուրբ Գիրքը՝ փորձելով «սխալներ» որոնել անոր մէջ, ի վերջոյ սկսան ամբողջովին մերժել պատմականութիւնը կամ հեղինակութիւնը:

Բնականաբար, *Սուրբ Գրոց* անսխալականութեան հաւատացող այլ աստուածաբաններ եւս գործի լծուեցան եւ սկսան այդ ուղղութեամբ ջատագովական գիտական աշխատանք տանիլ: Սոյն պայքարը կը շարունակուի մինչեւ այսօր: Նոյնն է մարգարէութեան պարագային: Եթէ մարգարէութիւնները պատմական իրողութիւններ չեն եւ հնարուած, յետսամուտ եւ կամ յերկրածոյ գրողութիւններ են ապագայ դարերու մէջ,

ապա կը կորսնցնեն իրենց աստուածային ծագումը, գերբնական գոյութիւնը, հրահանգիչ զօրութիւնը եւ առհասարակ իրենց իմաստը:

Երկրորդ՝ **«Մարգարէութիւն եւ մարգարէ»** ենթագլուխին մէջ բացատրեցինք, թէ ինչ է մարգարէութիւնը. բանաձեւեցինք, թէ ինչ է Աստուծոյ յալիտենականութեան եւ մեր ժամանակաւոր ըլլալու յարաբերութիւնն ու ասոր ազդեցութիւնը պատմութեան վրայ: Աստուծոյ պատմութեան մէջ յայտնութեան միջամտութիւնը կը հանդիսանայ մարգարէութեան աղբիւրը, իսկ աստուածային յայտնութեան գործունէութիւնը մարդկային իրականութեան մէջ կը կոչուի մարգարէութիւն: Ըստ մարգարէութեան վերոյիշեալ սահմանումի՝ կարելի է նոյն ձեւով բացատրել նաեւ, թէ ով է մարգարէն: Ան ժամանակի մէջ ապրող եւ գործող անցաւոր մարդն է, որը Անժամանակի՝ Աստուծոյ ժամանակաւոր եւ անժամանակ պատգամները կը փոխանցէ:

Երրորդ՝ **«Մարգարէութիւններու պատմական հենքը»** ենթագլուխին մէջ կեդրոնացանք մարգարէներու եւ մարգարէութիւններու պատմական հենքի վրայ՝ զանոնք տեղադրելով պատմութեան մէջ՝ ճշդելով թուականներն ու նրանց ապրած միջավայրը:

Նաեւ տեղեկութիւն տրուեցաւ որոշ մարգարէներու (մեծ մարգարէներէն երկուքը՝ Եսայի եւ Երեմիա, փոքր մարգարէներէն չորսը՝ Ովսէէ, Միքիա, Զաքարիա ու Մաղաքիա եւ բոլորովին տարբեր միջավայրէն՝ Երուսաղէմի տաճարէն, սաղմոսերգու մը՝ Ասափը) ժամանակաշրջանին մասին: «Մարգարէ եւ տեսանող բառերու գործածութիւնը» վերնագրի տակ ուսումնասիրեցինք նաեւ «Դոեհ» եւ «Խոզեհ» եզրերը. երկուքն ալ կը թարգմանուին տեսանող:

«Մարգարէութեան տեսակները» բաժնին մէջ ձեռք առնուեցաւ մարգարէութեան տեսակները: Նախ խօսեցանք Հրէական մօտեցումի մասին, ցոյց տալով Մոշէ Բին Մեյմոնի 12 մակարդակները: Ապա կարճ անդրադարձանք Աստուած ճանաչողութեան երէք մակարդակներու, որ հիմնուած է Ս. Գրիգոր Տաթեւացիի ուսուցման վրայ: Ապա առաջարկեցինք նոր դասակարգում մը այլ ենթագլուխին մէջ՝ «Մարգարէութիւններու գործնական տեսակներ»-ուն մասին՝ զանոնք դասակարգելով հետեւեալ ձեւով. օրինադրում, ինքնայայտնութիւն, ազդարարում կամ յանդիմանութիւն, պատգամ, առաջնորդութիւն, կանխասացութիւն եւ մեսիական նախայայտնութիւն: Բնականաբար բոլոր այս եզրերը բաց են վերատեսութեան եւ այս նիւթը կը կարօտի աւելի խորը եւ լայնածաւալ աշխատանքի:

Ատենախօսութեան երկրորդ՝ **«Նոր Կտակարանի Մարգարէութիւնները Նոր Կտակարանի Մէջ»** գլուխը բաղկացած է երեք հիմնական բաժիններէ:

Առաջին՝ **«Նոր Կրակարանի Ընդհանուր Մօտեցումը Մարգարէութիւններուն»** ենթաբաժինն մէջ կը ներկայացուի, որ *Նոր Կրակարանը* մարգարէութիւնը կը տեսնէ ոչ թէ որպէս ապագայի կանխասացութիւն, այլ իբրեւ պատմութեան մէջ Քրիստոսով արդէն իրականացած ճշմարտութիւն: Աւետարանները, *Գործք Առաքելոցը*, թուղթերը եւ *Յայտնութիւնը* տարբեր շեշտադրումներով կը վկայեն, որ մարգարէութիւններու լրումը կեդրոնացած է Յիսուս Քրիստոսի անձին եւ գործին մէջ:

Երկրորդ՝ **«Մարգարէութիւններու երկակի կատարումը»** ենթագլուխին մէջ հակիրճ ձեռք կ'առնուի պարագայ մը, որ շատ հին խնդիր եղած է: Այն մարգարէութիւնները, որոնք կատարուած համարուեցան Քրիստոսով, արդեօք *Նոր Կրակարանի* մէջ կատարում մը ունէին թէ՞ ոչ: Այս բաժինն մէջ ցոյց տուինք մեր տեսակէտը՝ պաշտպանելով «երկակի կատարում» մօտեցումը, հետեւեալ ձեւով.

ա. Որոշ մարգարէութիւններ կը կատարուին Հին Ուխտի ժամանակ, սակայն իրենց նեղ իմաստով, ժամանակաւոր միջավայրին մէջ եւ անցողակի պայմաններով:

բ. Ապա այդ մարգարէութիւններ իրենց ամբողջութեամբ կամ աւելի լիարժեք իմաստով կը կատարուին *Նոր Կրակարանի* ժամանակ՝ Քրիստոսի անձին հետ կապուած կամ Քրիստոսի միջոցաւ եկած փրկութեան խորհուրդին առընչութեամբ ու յաւիտենական միջավայրին մէջ՝ անանց պայմաններու համար: Նաեւ այս բաժինն մէջ հիմնաւորեցինք մեր առաջարկը:

Երրորդ՝ **«Մարգարէութիւններու Իրագործումը Աւետարաններէն Մինչեւ Յայտնութիւն»** բաժինը կը կազմէ գլխուն ամենածաւալուն մասը եւ բաժնուած է ենթաբաժիններու: Նախ քննական ձեւով կ'ուսումնասիրուին չորս Աւետարանները. Մատթէոսը կը ներկայացնէ Յիսուսը իբրեւ հինկտակարանեան խոստումներու կենդանի իրագործում, բազմաթիւ ուղղակի մէջբերումներով: Մարկոսը կը շեշտէ «մեսիական գաղտնիք»ի եւ Տառապող Ծառայի թեման, բացատրելով, որ փրկութիւնը կու գայ խաչի ճամբով: Ղուկասը կը դիտէ մարգարէութիւնները իբրեւ աստուածային նախախնամութեան շարունակական ընթացք, որ կը հասնի իր լրումին Յիսուսի յարութեամբ: Յովհաննէսը կը շեշտէ, որ մարգարէական բոլոր վկայութիւնները միտած են Բանի մարմնացեալ իրականութեան յայտնութեան: *Գործք Առաքելոցը* կը վկայէ, թէ մարգարէութիւնները կը շարունակուին իրականաւոր եկեղեցւոյ առաքելութեան եւ Սուրբ Հոգիի գործին մէջ: Պօղոսեան թուղթերը, յատկապէս *առ Հռովմայեցիս*, *առ Կորնթացիս*, *առ Գաղատացիս*, *առ Եփեսացիս* եւ *առ Եբրայեցիս*, կ'օգտագործեն մարգարէական

վկայություններ փրկագործության, արդարացման, Եկեղեցւոյ միասնութեան եւ Նոր Ուխտի քահանայապետութեան ուսուցման համար: Միւս Պօղոսեան նամակները կը պարունակեն սահմանափակ կամ անուղղակի յղումներ: Եօթ Ընդհանրական թուղթերը չեն կենտրոնանար մարգարէութիւններու մեկնաբանութեան վրայ, բայց կը պահպանեն մարգարէական օրինակները հաւատքի, տոկունութեան եւ հաւատարիմ սպասման համատեքստով: Վերջապէս, *Յայտնութիւն Յովհաննու* գիրքը կը ներկայացնէ *Նոր Կտակարանի* մարգարէական պատկերներու եւ խոստումներու ամբողջական իրագործումը Քրիստոսի վերջնական յաղթանակին մէջ, միացնելով վախճանաբանական յոյսն ու նոր արարչագործութեան խոստումը:

Երրորդ՝ **«Մարթէոսի Աւերարանի մէջ մարգարէութիւններէ մէջբերուած որոշ հատուածներու քննարկում»** գլուխը, բաժնած ենք երկու ենթագլուխներու, որոնցմէ առաջինը կազմուած է եօթը մասերէն: Առաջին ենթագլխուն մէջ ուսումնասիրուած են Մատթ. Բ. 15 / Ովս. ԺԱ. 1 (որպէս օրինակ, երբ լրումը եւ մարգարէութիւնը կը պատկանին բոլորովին տարբեր շարակարգերու), Մատթ. Գ. 3 / Եսայի Խ. 3 (այս միակ մարգարէութիւնն է, որ մէջբերուած եւ մեկնաբանուած է բոլոր աւետարանիչներու կողմէ), Մատթ. Դ. 15-16 / Եսայի Ը. 23 - Թ. 1, կ'ուսումնասիրուի *Նոր Կտակարանի* համարին մէջ առկայ խնդիր մը՝ ցոյց տալու համար Գրաբար բնագրի կարեւորութիւնը եւ հայրաբանական գրականութեան ներդրումը բնագրագիտութեան մէջ), Մատթ. ԺԲ. 18-21 / Եսայի ԽԲ. 1-4 (որպէս օրինակ բնագրագիտական համեմատութեան ուսումնասիրութեան), Մատթ. ԻԱ. 5 / Եսայի ԿԲ. 11 եւ Զաք. Թ. 9 (երբ հինկտակարանեան երկու տարբեր մարգարէներու գիրքերէն մէջբերուած համարներ միասնաբար կը գործածուին մէկ՝ նորկտակարանեան համարի մէջ՝ որպէս կատարում), Մատթ. Բ. 6 / Միքիա Ե. 1 (2) (որպէս իւրօրինակ պարագայ, ուր հրեայ քահանաներ եւ դպիրներ կը մեկնաբանեն մարգարէութեան կատարումը), Մատթ. Ա. 23 / Եսայի Է. 14բ եւ Ը. 8, 10 (գործածուած է բոլոր մեր առաջարկները՝ բնագրագիտական, պատմագիտական, մեկնողական եւ այլն) համարները:

Նաեւ այս գլխուն կից ներկայացուցինք մարգարէներու ժամանակաշրջաններու ցանկ մը:

Բնագրագիտական ուսումնասիրութեան համար համեմատուած են Եբրայերէն (*Նոր Կտակարան*), Յունարէն (*Հին եւ Նոր Կտակարան*) եւ Գրաբար բնագրերը: Որոշ համարներու պատմագիտական երեսակը քննուած է՝ յստակացնելու համար մարգարէութիւններու միջավայրը, ժամանակաշրջանը, թուականը եւ վայրը: Որոշ համարներու մէջ ձեռք առինք տուեալ համարներու հինկտակարանեան նպատակը, այսինքն՝ ինչ

առիթով եւ պատճառով գրուած կամ արտասանուած են անոնք: Որոշ համարներու մէջ կը բացատրենք սոյն համարներու տուեալ ժամանակաշրջանի շարակարգի մէջ արժէքը ու հինկտակարանեան ըմբռնումը:

Քննեցինք նաեւ որոշ մարգարէութիւններու նորկտակարանեան լրումը՝ անդրադառնալով Մատթէոս աւետարանիչի մեկնաբանութեան ոճին եւ օգտագործելով տարբեր մեկնիչներու մօտեցումները: Այս բաժնին մէջ չանդրադարձանք մարգարէութիւններու բարոյական կամ այլաբանական մօտեցումներուն: Այս աշխատութիւնն աւելի կը կեդրոնանայ խնդիրներ ձեռք առնելու եւ բնագրագիտական ու պատմագիտական մօտեցում մը ցոյց տալու վրայ:

ԵԶՐԱԿԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ մէջ տրուած են ատենախօսութեան հիմնական արդիւնքները եւ եզրահանգումները.

1. Ատենախօսութեան շարադրման ընթացքին վերհանուեցան Աստուածաշունչի պատմութեան գիտական ուսումնասիրութիւններու մէջ առկայ բացթողումները հայ գիտական ծիրէն ներս: Այս աշխատութեան մէջ կարելի եղաւ օգտագործել հայերէն սակաւ աղբիւրներ եւ արձանագրեցինք, որ Աստուածաշունչի պատմութեան ուսումնասիրման շրջանակին մէջ բոլոր աշխատութիւնները հիմնուած են մեծաւ մասամբ օտար աղբիւրներու վրայ: Ուստի՝ քանի մը օրինակներով ցոյց տրուեցաւ, թէ ինչպէս կարելի է յստակեցնել թուականները, վայրերը եւ անձերը, որոնք բացայայտ չեն նշուած Աստուածաշունչի մէջ: Կը մտածենք, որ այս օրինակները կրնան ուղեցոյց մը ըլլալ յետագայ ուսումնասիրութիւններու համար:
2. Աշխատանքի ընթացքին անդրադարձ կայ նաեւ «մարգարէութիւն» հասկացութեանը: Այս բնագաւառի մէջ աղբիւրները խիստ սակաւ են: Փաստուած է, որ մարգարէութիւններու մեկնութեան գիրքեր շատ են, սակայն «մարգարէ» կամ «մարգարէութիւն» հասկացութիւնները քիչ են ուսումնասիրուած: Ուրեմն՝ առանձնայատուկ ուշադրութիւն դարձուցինք այս բացթողումին եւ կատարեցինք տարաբնոյթ հետազօտութիւններ եւ բացատրութիւններ ներկայացուցինք:
3. Անհրաժեշտ համարեցինք անդրադառնալ այն հարցերուն, թէ ինչ է մարգարէութիւնը եւ ով է մարգարէն: Բացատրուեցան մարգարէներու գործելակերպը եւ անոնց տեղը Աստուծոյ ծրագրի եւ պատմութեան մէջ: Նաեւ ձեռք առնուեցան մարգարէներու՝ Հին Կտակարանի մէջ ունեցած տեղն ու պաշտօնը:
4. Այս ուսումնասիրութեան մէջ ներկայացուած է նաեւ մարգարէներու դասակարգում մը, որուն զուգահեռ վերլուծած ենք նաեւ, թէ հրէական մտքի ընկալմամբ ինչ կը նշանակէ «մարգարէ» եզրի նշանակութիւնը:

5. «Մարգարէութիւն» հասկացութեան համար առաջարկուած նոր դասակարգումը առաւել կը կեդրոնանայ մարգարէութեան գործնական երեսակին: Կարելի է արձանագրել, որ այս դասակարգումը, ըստ մեզ, որպէս հիմք կրնայ ծառայել մարգարէութիւններու յետագայ մեկնութիւններու համար:
6. Յստակուեցաւ եւ ցոյց տրուեցաւ, թէ ինչպէս կարելի է ճշտել մի քանի մարգարէներու ժամանակաշրջանը, որոնք են աղբիւրները եւ ինչպէս կարելի է մեկնաբանել մարգարէութիւններու բնագրերը:
7. Աղիւսակի ձեւով կազմուեցաւ նաեւ մարգարէներու ժամանակագրական ցանկը՝ գնահատելով այն որպէս վաւերական աղբիւր:
8. Այս ուսումնասիրութեան մէջ քննարկեցինք նաեւ մարգարէութեան կատարումի խնդիրը: Առաջարկուեցաւ մարգարէութիւններու կատարման երկակի կատարում գաղափարը: Հայ մեկնողական ոլորտին մէջ այս մօտեցումը նոր առաջարկ կարելի է համարել: Այս մօտեցումին կարեւորութիւնը հիմնաւորուեցաւ օրինակներով՝ մանաւանդ Քրիստոսի հետ կապուած մարգարէութիւններու բացատրութեան պարագային:
9. Ներկայացուեցաւ *Նոր Կտակարանի* ընդհանուր մօտեցումը մարգարէութիւններուն՝ ընդգծելով, որ մարգարէական խոստումները կը հասնին իրենց լրումին Քրիստոսով, եւ կը շարունակուին Եկեղեցւոյ պատմութեան ընթացքին:
10. Կատարուեցաւ համադրական ուսումնասիրութիւն՝ *Մատթէոսի, Մարկոսի, Լուկասի* եւ *Յովհաննու* Աւետարաններուն մէջ մարգարէական մէջբերումներու եւ յղումներու վերլուծութեամբ՝ բացատրելով անոնց աստուածաբանական իմաստը եւ գործածութեան նպատակները:
11. Ուսումնասիրութեան *Գործք Առաքելոցի* եւ Պօղոսեան թուղթերուն մէջ մարգարէութիւններու գործածութիւնը՝ ցոյց տալով անոնց մեկնողական դերը եւ կապը Եկեղեցւոյ ուսուցման ու կազմակերպութեան հետ:
12. Ձեռք առնուեցան Եօթ Ընդհանրական թուղթերուն մէջ մարգարէական յիշատակութիւնները՝ ցոյց տալով, որ անոնք չեն մեկնաբաներ մարգարէութիւններու կատարումը, այլ կը ծառայեն իբրեւ խրատ, տոկոնութեան եւ հաւատքի վկայութիւն:
13. Ուսումնասիրութեան *Յայտնութիւն* գիրքը իբրեւ մարգարէական իրողութեան գագաթնակէտ՝ ցոյց տալով, որ ան կը միատրէ Հին Կտակարանի պատկերներն ու կանխասացութիւնները եւ կը վկայէ

անոնց կատարումը Քրիստոսի անձին մէջ՝ հաստատելով Եկեղեցւոյ յաղթական սպասումը:

14. Մեր ուսումնասիրութեան մէջ ներկայացուցինք *Մայրթնոսի Աւերարանի*՝ տարբեր պատճառներով ընտրուած յատուածներ: Այսպէտով՝ բնագրագիտական եւ պատմագիտական գործիքակազմի միատեղ կիրառումով մեկնաբանութեան եւ հետազոտութեան նոր ոճ մը առաջարկուեցաւ:
15. Հակիրճ տրուեցաւ *Սուրբ Գրոց* բնագրագիտական հիմքերու կարեւորութիւնը, եւ ուսումնասիրուեցան երբայերէն եւ յունարէն բնագիրներու միջեւ եղած տարբերութիւնները՝ օրինակներով բացատրելով վեճի հիմնական դրոյթները:
16. Արժեւորուեցաւ գրաբար թարգմանութեան ասանդութիւնը՝ շեշտելով անոր դերը մեկնողական աշխատանքներուն մէջ, եւ մատնանշուեցան հայագիտութեան մէջ բնագրագիտական ուսումնասիրութիւններու սահմանափակութիւնն ու ապագայ հետազոտութիւններու անհրաժեշտութիւնը:
17. Աշխատանքին մէջ որոշակի նկատառումներով օրինակներ տրուեցան, թէ ինչպէս կարելի է դասական մեկնողական ժառանգութիւնն ու արդի մեկնողական եղանակները համատեղ գործածել:
18. Ընտրուած որոշ համարներու ուսումնասիրութեամբ ցոյց տրուեցաւ հետեւեալը.
 - 18.1. Մատթ. Բ. 15 (Ովս. ԺԱ. 1) համարի հետազոտութեամբ բացատրուեցաւ, թէ ինչպէս պէտք է մօտենալ մէջբերումներուն, երբ մարգարէութիւնը եւ կատարումը բոլորովին տարբեր շարակարգերու (համատեքստերու) կը պատկանին:
 - 18.2. Մատթ. Գ. 3 (Եսայի Խ. 3) համարի վերլուծութեամբ ցոյց տրուեցաւ, թէ ինչպէս պէտք է ձեռք առնել հինկտակարանեան մէջբերում մը, որ վկայաբերուած է նաեւ բոլոր անետարանիչներու կողմէ:
 - 18.3. Մատթ. Դ. 15-16 (Եսայի Թ. 1) յատուածի քննութիւնը ցոյց տուաւ գրաբար բնագրի կարեւորութիւնը համաշխարհային բնագրագիտական մարզին մէջ:
 - 18.4. Մատթ. ԺԲ. 18-21 (Եսայի ԽԲ. 1-4) վկայակոչման վերլուծութեամբ ներկայացուեցաւ օրինակ մը, թէ ինչպէս պէտք է համեմատել երբայերէն, յունարէն եւ գրաբար բնագրերը:
 - 18.5. Մատթ. ԻԱ. 5 (Եսայի ԿԲ. 11 եւ Ջաք. Թ. 9) համարի ուսումնասիրութեամբ պարզաբանուեցաւ, թէ ինչպէս պէտք է

ձեռք առնել մեջքերում մը, երբ այդ մէկը կատարուած է երկու տարբեր մարգարէներէ:

- 18.6. Մատթ. Բ. 6 (Միքիա Ե. 1/2) յատուածի դիտարկմամբ օրինակ տրուեցաւ, թէ ինչպէս պէտք է ձեռք առնել ու մեկնաբանել մարգարէութիւն մը, որ ոչ թէ կը մեկնուի անտարանիչէն, այլ՝ հրեայ քահանայապետներու եւ դպիրներու կողմէ: Այսպէս նաեւ ցոյց տրուեցաւ, թէ համարները մեկնաբանելու որոշ ազատ մօտեցումը միայն Մատթէոսի կամ միւս անտարանիչներուն կողմէ չէ ընձեռուած:
- 18.7. Մատթ. Ա. 23 (Եսայի Է. 14բ եւ Ը. 8, 10) յատուածի քննութեամբ առաջարկ մը ներկայացուեցաւ, թէ համար մը ինչպէս պէտք է ուսումնասիրուի՝ լայնածաւալ կերպով եւ մեր ներկայացրած գործիքակազմը կիրառելով:
19. Այս ուսումնասիրութիւնը նաեւ հնարաւորութիւն կ'ընձեռէ ապագայ հետազօտութիւններու համար նոր թեմաներ առաջադրելու:
- 19.1. Հրամայական է դարձած գրաբար բնագիրը այլ լեզուներով բնագրերու հետ բաղդատելու աշխատանքները վերսկսիլը:
- 19.2. Յարկ է լուրջ ուշադրութիւն դարձնել «մարգարէութիւն» հասկացութեանը, որ պէտք ունի խոր ուսումնասիրութիւններու:
- 19.3. Նոր Կտակարանի մէջ գործածուած հինկտակարանեան մօտ 300 մեջքերումները կարիք ունին նորովի լուսաբանման եւ մեկնաբանման հայ աստուածաբանութեան մարզէն ներս:
- 19.4. Համաձայն նոր ժամանակի, նոր ընկալումներու, նոր գործիքներու՝ սուրբգրային մեկնութեան նոր մօտեցումներ պէտք է մշակուին, ինչին, կը յուսանք, թէ որոշակի կը նպաստէ ներկայացուած ատենախօսութիւնը:
- 19.5. Սուրբ Գիրքի երբայերէն եւ յունարէն բնագրերու առընչութեամբ հայ իրականութեան մէջ առկայ են մատենագիտական շօշափելի բացթողումներ: Այս բացը լրացնելու համար անհրաժեշտ է ներկայացնել գործածուած աղբիւրները, պատրաստուած գիտական բնագրերը եւ հրատարակութիւնները: Ըստ որում՝ անհրաժեշտ է նաեւ անդրադառնալ առընչուող ձեռագրերու եւ հրատարակութիւններու համառօտ նկարագրականներուն: Յարկ է նաեւ յատուկ ուշադրութիւն դարձնել համացանցի մէջ առկայ հարուստ նիւթին:
- 19.6. Անհրաժեշտ է նաեւ ցոյց տալ Աստուածաշունչի գրաբար բնագրի առընչութեամբ մինչեւ այսօր կատարուած գիտական ուսումնասիրութիւններու կարեւորութիւնը:

19.7. Աստուածաշունչի քննական բնագրի հարցն այսօր հրամայական դարձած է: Ուսումնասիրության ժամանակ յայտնի դարձաւ, թէ Աստուածաշունչի՝ մասնատրապէս Հին Կտակարանի գիտական բնագրերու պատրաստութեան եւ հրատարակութեան գործն այժմ կանգ է առած: Այլ հին լեզուներով բնագրերու հետ համեմատութիւնը ցոյց տուած է, թէ գրաբար բնագրի պատրաստման գիտական աշխատանքները կիսատ մնացած են, եւ շատ մեծ պարապօրին մը գոյութիւն ունի այս մարզին մէջ: Այս հարցը բարդացած է այն հանգամանքով, որ գոյութիւն ունին ոչ միայն տարբեր թարգմանութիւններ (յունարէնէն, եբրայերէնէն եւ ասորերէնէն), այլ եւ բազմաթիւ խմբագրութիւններ՝ մասնատրապէս Կիլիկեան շրջանէն: Ուստի՝ յարկ է ընդգրկել այս ամբողջ նիւթը, ինչը հետագայ ուսումնասիրողներու գործն է:

Յաւելուած բաժնի մէջ մեր ներկայացուցած «Աստուածաշունչի բնագրագիտական քննութեան մասին» գլուխը բաղկացած է մուտքի բաժինէ եւ հինգ ենթագլուխներէ:

Առաջին՝ **«Աստուածաշունչը՝ որպէս քննութեան առարկայ»** ենթագլուխին մէջ կը տրուի Աստուածաշունչի առընչութեամբ կատարուած հին գիտական աշխատանքներու մասին տեղեկութիւն եւ կը ներկայացուին կարեւորագոյն աշխատանքները:

Երկրորդ՝ **«Եբրայերէն (Մասորական) բնագիր»** ենթագլուխին մէջ կը խօսինք Եբրայերէն բնագրի մասին, որոնք Բէն Աշէր ընտանիքի հիմնած գրչական ասանդութեամբ գրի առնուած ձեռագիրներու վերաբերեալ տեղեկութիւններն են:

Երրորդ՝ **«Հին Կտակարանի Յունարէն (Եօթանասնից) բնագիր»** ենթագլուխին մէջ տեղեկութիւն տրուած է Եօթանասնից բնագրի մասին:

Չորրորդ՝ **«Նոր Կտակարանի Յունարէն բնագիր»** ենթագլուխին մէջ մեր ուշադրութիւնն առաւել կեդրոնացած ենք *Նոր Կտակարանի Յունարէն* հրատարակութիւններու վրայ, որովհետեւ ձեռագիրներու թիւը շատ մեծ է. մէկ առ մէկ թուել եւ բացատրել՝ ինքնին ատենախօսութեան նիւթ կրնայ ըլլալ:

Հինգերորդ՝ **«Սուրբ Գրոց Հայերէն բնագիր»** ենթագլուխին մէջ կը խօսինք Հայերէն բնագրի ներկայ վիճակին մասին:

Ատենախօսութեան հիմնական դրոյթները ներկայացուած են եղինակի հետեւեալ հրապարակումներուն մէջ.

1. Ուզունեան Տ. քհնյ., Աստուածաշունչի հնագոյն լեզուներու՝ Եբրայեցերէն, Յունարէն եւ Հայերէն բնագիրներու գիտական հրատարակութիւններու ներկայ վիճակը, ԵՊՀ Աստուածաբանութեան ֆակուլտետի Աստվածաբանական և կրոնագիտական հոդվածների ժողովածու – 2020 Երեւան, 2020, (Գ), էջ 79-93:
2. Ուզունեան Տ. քհնյ., Սուրբ Գրային վերլուծութիւններու բնագրագիտական, պատմական եւ մեկնողական մերձեցում մը, «Տարածաշրջան եւ աշխարհ» գիտավերլուծական հանդէս, հտ. XII, № 5, 2021, էջ 67-72:
3. Ուզունեան Տ. քհնյ., Աստուածաշունչի հնագոյն լեզուներու՝ Եբրայերէն, Յունարէն եւ Հայերէն բնագիր ձեռագրերու մատենագիտութիւնը, «Պատմութիւն եւ քաղաքականութիւն» գիտական հանդէս, թիւ 2 (19), Երեւան, 2022, էջ 48-62:
4. Uzunyan Drtad Archp., Types Of Prophecies An Innovative Approach, Journal For Armenian Studies 2(65): Yerevan, December 2024, p.p. 286-296.
5. Ուզունեան Տրդատ աւ. քհնյ., Աստուածաշունչի արդի ուսումնասիրութիւններու համար արհեստական բանականութեան եւ համացանցի գործածութիւն (Հակիրճ ակնարկ), Էջմիածին: Պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 2024 (2), էջ 45-60:
6. Ուզունեան Տրդատ աւ. քհնյ., Սուրբ Գրոց կարեւորութիւնը բարոյական անկման արդի ժամանակաշրջանի մէջ, Էջմիածին: Պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 2025 (Ա), էջ 43-57:

КИРКОР АРУТЯН УЗУНЯН

Ветхозаветные пророческие цитаты в контексте Нового Завета (Исторический, текстуальный и современный герменевтический анализ)

РЕЗЮМЕ

Представленная диссертация посвящена основополагающим концепциям которые следует учитывать при исследовании пророческих книг. Работа состоит из введения, трёх основных глав, заключения, списка источников и литературы. Общий объём составляет 140 страниц. Во *Введении* раскрываются научная значимость и актуальность темы, формулируются цели и задачи исследования, обосновываются методология и научная новизна, а также характеризуется источниковедческая и библиографическая база работы.

В первой главе «*сущность пророчества и его исторические основания*» рассматривается вопрос исторической достоверности пророков, даются определения понятий «пророчество» и «пророк», описывается исторический контекст пророческой деятельности. Анализируется теория «двойного исполнения пророчеств» и предлагается новая классификация *Пророчеств* в зависимости от их целевого назначения.

Вторая глава, «Ветхозаветные *Пророчества* в Новом Завете», показывает, каким образом новозаветные книги представляют пророчество как божественную истину, реализованную в истории и достигающую полноты своего осуществления в личности Иисуса Христа. Поясняется принцип «двойного исполнения»: первоначальное осуществление в ветхозаветный период и окончательное исполнение во Христе; анализируются особенности каждого из Евангелий, продолжение пророческой линии в книге *Деяний*, богословское использование пророческих текстов у апостола Павла и назидательный характер упоминаний пророчеств в соборных посланиях. В заключение рассматривается книга *Откровение* как эсхатологическая вершина, объединяющая ветхозаветные образы в видении окончательной победы Христа и нового творения.

Третья глава содержит анализ ряда мест из *Евангелия от Матфея*: Мф. 2:15 (пример, когда пророчество и его исполнение относятся к совершенно разным контекстам), Мф. 3:3 (единственное пророчество, процитированное и истолкованное всеми четырьмя евангелистами), Мф. 4:15–16 (показано значение текста на классическом армянском языке (грабаре) и святоотеческой литературе для библейской текстологической критики), Мф. 12:18–21 (пример применения методов текстологической критики), Мф. 21:5 (случай, когда цитаты из двух разных ветхозаветных пророков объединены в одном новозаветном стихе), Мф. 2:6 (пример, когда иудейские священники и книжники сами указывают на исполнение пророчества), Мф. 1:23 (комплексный анализ — текстологический, исторический и интерпретационный, представляющий собой итог применения предлагаемого

метода). Каждый пример рассматривается с использованием различных исследовательских целей и подходов.

Заключение подводит итоги проведённого исследования, подчёркивая методологическое значение предложенной классификации пророчеств и важность понимания их восприятия в Новом Завете для библейских исследований в целом.

В приложении «О текстологическом анализе Библии» содержатся сведения о научных исследованиях текстов Библии на еврейском, греческом и классическом армянском (грабаре), история публикаций важнейших изданий и современное состояние работ по подготовке критических изданий.

Пророчества Ветхого Завета и их использование в Новом Завете относятся к важнейшим разделам библейской герменевтики и богословия. За столетия создано множество комментариев, составляющих богатое наследие, однако в армянской научной традиции исследования в области библейской текстологической критики крайне немногочисленны, а изучение исторического аспекта пророчеств, исполнившихся в Новом Завете, практически отсутствуют. Современное богословское мышление, особенно в условиях цифровой и экспертно-ориентированной среды, требует постановки новых вопросов и поиска новых ответов, выходящих за рамки традиционных толкований, а также нуждается в новой логике и критическом подходе.

На протяжении последних двух столетий теология и библейская наука развиваются в рамках новой парадигмы. В разных странах активно готовятся критические издания Библии. Библия на классическом армянском (грабаре) способна внести значительный вклад в этот процесс, однако до сих пор не занимает должного места в международном библеистике.

Работы по её критическому изданию ведутся уже многие годы, но пока остаются незавершёнными.

В ходе исследования автор выявил практически полное отсутствие в армянской научной традиции трудов, специально посвящённых понятию «пророчество» как таковому — его сущности, принципам, взаимосвязи истории и пророческого слова.

Цель диссертации — исследовать ряд мест из *Евангелия от Матфея*, где зафиксировано исполнение ветхозаветных пророчеств, и на этой основе предложить новый метод их анализа.

Научная новизна работы для армяноведения заключается в том, что впервые, на основе еврейского, греческого и классического армянского (грабара) текстов Библии, проведено комплексное — текстологическое, историческое и интерпретационное — исследование ветхозаветных пророчеств, цитируемых в Новом Завете, и предложен новый подход к их изучению.

KIRKOR HARUTYAN UZUNYAN
Old Testament Prophetic Quotations in the Context of the New
Testament.
(Historical, Textual, and Contemporary Hermeneutical Analysis)
Abstract

The present dissertation is devoted to the fundamental concepts that must be taken into account in the study of the prophetic books. The work consists of an introduction, three main chapters, a conclusion, and a list of sources and references (140 pages). The introduction outlines the scholarly significance and relevance of the topic, the aims and objectives of the research, the methodology, the work's scholarly novelty, and the corpus of sources and secondary literature employed.

Chapter 1, "The Nature of Prophecy and Its Historical Foundation" addresses the historical reliability of the prophets, defines the concepts of "prophecy" and "prophet," and sketches the historical context of prophetic activity. It also discusses the theory of "double fulfillment of prophecies" and proposes a new classification of prophecies according to their intended purpose.

Chapter 2, "Old Testament Prophecies in the New Testament" shows how New Testament writings present prophecy as divine truth realized in history and brought to completion in the person of Jesus Christ. The principle of 'double fulfillment' is examined: its initial realization in the Old Testament period and its ultimate fulfillment in Christ. The distinctive features of each Gospel are analyzed, the continuation of the prophetic line in the *Book of Acts* is traced, the theological use of prophetic texts in the writings of the Apostle Paul is considered, as well as the edifying character of the references to prophecy in the Catholic Epistles. The chapter concludes with the *Book of Revelation* as the eschatological climax, uniting Old Testament imagery in a vision of Christ's ultimate victory and the new creation.

Chapter 3, "Analysis of Selected Prophetic Passages" offers case studies from the Gospel of Matthew: Matt. 2:15 (an instance where the prophecy and its fulfillment belong to different contexts), Matt. 3:3 (the only prophecy quoted and interpreted by all four evangelists), Matt. 4:15–16 (demonstrating the importance of the Classical Armenian (Grabar) text and patristic literature for biblical textual criticism), Matt. 12:18–21 (an example of applying methods of textual criticism), Matt. 21:5 (a New Testament verse that combines quotations from two different Old Testament prophets), Matt. 2:6 (a unique case in which Jewish priests and scribes themselves identify the fulfillment), and Matt. 1:23 (a comprehensive text-historical and interpretive analysis

illustrating the proposed method). Each example is examined with a distinct aim and approach.

The conclusion summarizes the main results of the research, emphasizing the methodological significance of the proposed classification of prophecies and the importance of understanding their New Testament reception for biblical studies as a whole.

The appendix, “On the Textual Analysis of the Bible,” surveys scholarly research on the Hebrew, Greek, and Classical Armenian (Grabar) biblical texts, outlines the publication history of major editions, and describes the current state of efforts to produce critical editions.

Old Testament prophecies and their reception in the New Testament occupy a central place in biblical hermeneutics and theology. Although centuries of commentary have formed a rich heritage, Armenian scholarship has produced very little work in biblical textual criticism, and studies of the historical dimension of prophecies fulfilled in the New Testament are scarce. Contemporary scholarship, especially in today’s digital and expert-driven environment, requires renewed questions, innovative approaches, and critical methods, often finding traditional interpretations insufficient.

For the past two centuries, theology and biblical studies have been moving in a new direction. Worldwide efforts are underway to prepare critical editions of the Bible, and the Bible in Classical Armenian (Grabar) could make a significant contribution; yet it has not attained a corresponding place in international biblical scholarship. Work on its critical text has been in progress for many years but remains unfinished.

This study also highlights the near absence, within Armenian scholarship, of systematic treatments of “prophecy” as a concept— its essence, governing principles, and the relationship between history and prophetic word.

The purpose of the dissertation is to analyze selected passages from the Gospel of Matthew that register the fulfillment of Old Testament prophecies and, on that basis, to propose a new method of investigation.

The scholarly novelty of this study for Armenian studies lies in the fact that, for the first time, a comprehensive—textual, historical, and interpretive—analysis of Old Testament prophecies cited in the New Testament has been conducted on the basis of the Hebrew, Greek, and Classical Armenian (Grabar) biblical texts, and a new approach to their study has been proposed.

